Ankara Üniversitesi
**SBF Dergisi,**
Cilt 80, No. 3, 2025, s. 545-567
Türkçe

**Araştırma Makalesi/ Research Article**
DOI

# POLİTİKA ENDÜSTRİSİ: ADORNO VE ARENDT DİYALOĞUNDA BİR KAVRAM REVİZYONU *

**Dr. Öğr. Üyesi Adem Yılmaz**
Iğdır Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-5847-6835
ROR ID: ror.org/05jstgx72

● ● ●

## Öz

Bu çalışma, Katherine M. Gehl ve Michael E. Porter'ın ortaya koyduğu "politika endüstrisi" kavramına eleştirel bir müdahale sunuyor. Bu kavram, özellikle ABD'deki siyasal sistemin iki partili yapısının özel sektöre benzer bir rekabet ortamına dönüştüğünü ve kamusal çıkarın bu yapı ve anlayış içinde eridiğini savunuyor. Ancak çalışma, bu yaklaşımın eksik bıraktığı noktaları Gilles Deleuze'ün düşüncesinden ilhamla analiz ediyor: kavram bileşenlerine ayrılıyor ve yeniden inşa ediliyor. Bu bağlamda, yurttaşların müşteri gibi konumlandığı, politik tercihlerin metalaştığı bir düzlemde, Theodor Adorno ve Hannah Arendt'in fikirleri doğrultusunda bir müdahale öneriliyor. Böylece yalnızca aktörlerin rekabeti değil, aynı zamanda mutlaklaştırılmış anlamların ve ideolojik çerçevelerin dolaşıma sokulmasıyla bir "politika endüstrisi kompleksi" tarif ediliyor. Bu kompleks, hem siyasal talepleri hem de kitlelerin ihtiyaçlarını yeniden biçimlendirerek standartlaştırıyor. Çalışma bu bağlamda, bu dönüşümün günümüz dijital dünyasında nasıl işlediğini, siyasal taleplerin nasıl birer siyasi metaya dönüşebileceğini ele almayı hedefliyor.

**Anahtar Sözcükler:** Siyasal teori, Politika endüstrisi, Adorno, Arendt, Siyasi meta

*The Politics Industry: A Concept Revision in the Dialogue Between Adorno and Arendt*

## Abstract

This study offers a critical intervention into the concept of the "policy industry" put forward by Katherine M. Gehl and Michael E. Porter. This concept argues that the two-party structure of the political system in the US has transformed into a competitive environment similar to that of the private sector, and that the public interest has been eroded within this structure. However, the study analyzes the shortcomings of this approach by drawing inspiration from Gilles Deleuze's thought: the concept is broken down into its components and reconstructed. In this context, an intervention is proposed in line with the ideas of Theodor Adorno and Hannah Arendt, where citizens are positioned as customers and political preferences are commodified. Thus, not only the competition between actors but also the circulation of absolutized meanings and ideological frameworks are described as a "political industry complex." This complex standardizes both political demands and the needs of the masses by reshaping them. The aim of this study is to examine how this transformation operates in today's digital world and how political demands can be transformed into political commodities.

**Keywords:** Political theory, Politics industry, Adorno, Arendt, Political commodity

---

* Makale geliş tarihi / Received date: 05.05.2025
Makale kabul tarihi / Accepted date: 05.08.2025
Erken görünüm tarihi / Publish online: 09.09.2025 **Yazar email:** adem.yilmaz@igdir.edu.tr

BY NC ND

OPEN ACCESS

# Politika Endüstrisi: Adorno ve Arendt Diyaloğunda Bir Kavram Revizyonu

*Onlara, deri döken yılanlar olduğumuzu söyle. Dünkü çocuğuz daha, de. (...) Hiçbir yerden, bir yerlerden, herhangi bir yerden geldik, hayalî insanlarız, sahteyiz, yeni icat edildik, biçim değiştiriyoruz, yani Amerikalıyız, de.*
**Salman Rushdie** (2018, s. 21)

*Bir sonraki adımın siyaseti, doğru koşulların yaratılmasına giderek daha fazla kapalıdır, çünkü bu adımların her biri, giderek daha acımasız bir şekilde, mevcut koşulların bağlamına düşmektedir.*
**Theodor W. Adorno** (2019, s. 52)

*Siyasi düşünce gerçek siyasi olaylardan doğar.*
**Hannah Arendt** (2012, s. 27)

## Giriş

Gilles Deleuze, Felix Guattari ile ortak çalışmasında bir kavramın her şeyden önce bir çoğulluk olduğuna vurgu yapmaktadır. Bir kavram, kendi bileşenleri arasında onun iç tutarlılığını olanaklı kılan gerekli ve ayrılmaz bağlar kuran bir çoğulluğa sahip olmalıdır. Elbette bu iç tutarlılık gereği, bileşenleri sonlu sayıda olmalı, kavram da onların birleştirici unsuru olduğu ortaya koymalıdır. Bunun yanında kavramsal yaratım tesadüfî bir süreçten ziyade çözmek durumunda olduğu bir soruna gönderme yapmalıdır (Deleuze ve Guattari, 2001, ss. 23-28). Dolayısıyla bir kavram, çözmeye kalkıştığı bir sorun ya da görünür ve duyulur kılmaya çalıştığı bir gerçeklik parçası ölçüsünde göreceli olsa da iç tutarlılığı ekseninde bir kesinliği gündeme getirmelidir. Bu kesinlik, onun zorunlu bir yaratım olduğunun göstergesi olacaktır.

Bu çerçevede kavram, ayrım yapma kapasitesidir. Hatta belirli olguları anlamak adına ayrım yapmaya mecbur kalmaktır. Bu yönüyle kavram, Hannah Arendt'in söyleyebileceği gibi, dil bilgisel bir araştırma ve kural ya da gerçekliğin ötesinde felsefi bir alıştırma değil, gerçekliğin farklı boyutlarına yönelik, bu boyutlara dair körlüğü engellemek adına girişilen bir tanıklıktır. İlerleyen satırlarda görüleceği üzere Arendt'in anlama etkinliğine dair vurgusu,

böylesi bir tanıklığın politik ve toplumsal bağlamda elzem olduğunu gösterecektir.

Bu çalışma ise belirli bir tanıklığın yoğunlaşma noktalarının değişimini hedefliyor. Daha somut düzeyde, Katherine M. Gehl ve Michael E. Porter'ın ortak çabası olan politika endüstrisi kavramının, daraldığı ya da vurgulamaya çalıştığı gerçeklik perspektifinde dışarıda bıraktığı noktadan revizyonuna kalkışıyor. Bu bağlamda önce onu bileşenlerine ayırıyor, ardından da onun çoğulluğuna, kavramın iç tutarlılığını da gözeterek yeni bileşenler ekliyor. Şüphesiz bu kuramsal müdahale kavramsal bir genişlemeye, işaret ettiği gerçeklik gereği, yol açıyor. Nitekim yazarlar, aşağıda okurun tanık olacağı üzere, söz konusu kavramı ABD özelinde siyasal işleyişin eleştirisinde bir araç olarak kurguluyor. Politika endüstrisinin ana kaygısı bu çerçevede siyasal sistemin, kamusal çıkarın gerçekleşmesinden uzaklaşmış iki partili işleyişi güvence altına alan, bu rekabetin teminatı için yeni engeller yaratan, bu uğurda seçmenlerden medyaya kadar geniş bir yelpazede istihdam sağlayan bir özel sektöre dönüştüğü yönünde şekilleniyor.

Çalışmamızın kavramsal müdahalesi buradaki istihdam olgusunda somutluk kazanıyor. Endüstriyel bir komplekse, özel sektöre dönüşmüş bir politikanın, istihdam olgusunu ne şekilde gerçekleştirebileceğine dair soru, çalışmamıza, dolayısıyla da Theodor W. Adorno ile Arendt diyaloğunu bu zeminde gerçekleştirmemize olanak tanıyor. Detaylarına ilerleyen satırlarda ulaşılacağı üzere, Adorno'nun "kültür endüstrisi" mefhumu onu bu tanıklıkta ele almamız için temel etken olmakla birlikte, Arendt'in bu diyaloğa katkıları politik alanın kamusal çıkar ve ortak yaşam nosyonlarını terk edecek şekilde farklı bir mantık tarafından istila edilmesine yönelik kaygısında açığa çıkar. Nitekim politika endüstrisi kavramı, henüz başlangıçta endüstri mantığınca ele geçirilmiş bir politik alanı, hâliyle yazarlarının da vurguladığı gibi kamusal çıkardan uzaklaşmış bir işleyişi ifade etmektedir.

Çalışma bu doğrultuda ilk olarak Adorno ve Arendt diyaloğunun zeminini oluştururken, ikinci olarak politika endüstrisi kavramının temel göstergesi olan politik alanın kamusal çıkardan uzaklaşması olgusunu Arendt'in 1975 tarihli konuşmasından yola çıkarak ele alıyor. Ardından bu eksende Gehl ve Porter'ın politika endüstrisi kavramını ele alan çalışma devamında, "endüstri" olgusundan ne anlamamız gerektiği sorusuyla Adornoesk kültür endüstrisi kavramına yoğunlaşıyor. Çalışma nihayete ererken, kavramı Adorno ve Arendt diyaloğunda ona yeni bileşenler ekleyerek revize etme uğraşına girişiyor.

Netice itibariyle çalışma, politika endüstrisinin sadece belirli aktörlerin kendi siyasi rekabetlerini özel sektör mantığıyla sürdürmesi ve böylelikle kamusal çıkardan uzaklaşmış olmasını değil, aynı zamanda mutlak kılınmış anlamların ve ayrımların, üstlenilmiş fikirlerin devirdaimi içinde kitleleri

istihdam eden, onların taleplerini kamusal çıkar ve ortak yaşam nosyonlarının önemsizliğinde siyasi meta formuna çevirebilen ve bu doğrultuda kendi sürekliliğini güvence altına alan ihtiyaçlar yaratıp bunları standartize eden bütüncül bir kompleks olarak düşünülmesi gerektiğini öneriyor. Politik ve toplumsal taleplerin bu kompleks nezdinde kazandığı biçimin siyasi metaya dönüşüp dönüşmediğini sorgulamamıza da, özellikle günümüzün dijital dünyasında, yol açmak çalışmanın kuramsal analizinin somut amacını teşkil ediyor.

## 1. Neden Adorno ve Arendt?

Siyasi eylemin ve aktörlerin ortaya koyduğu söylemsel, düşünsel ya da pratik ölçeklerin insanların sahip olduğu kaygı ve problemlerle uyumsuzluğu ile bu uyumsuzluğun bir iktidar pratiği hâline gelmesi, başka bir ifadeyle politik deneyimi kendi özdeşliğine hapsetmesi bu satırların ana eksenini oluşturmaktadır. Daha derin perspektifte bu uyumsuzluğun, açığa çıkardığı boşluk ile birlikte, siyasal düşünce ve söylemin, politik analizlerin dayanağına, beslendiği zemine dönüşmesi ve bizatihi bu sürecin kendisinin siyasetin ana odağı hâline gelmesi çalışmamızın temel kaygısını teşkil etmektedir. Bu kaygının elbette tek bir makale formuyla karşılık bulamayacağını bilerek çalışmamız, kendine belirli sınırlar getirmek zorundadır. Fakat öncelikle bu boşluktan ne anladığımızı biraz somutlaştırmak gerekiyor ki sözünü ettiğimiz sınırlar, bu somutlaştırma ekseninde belirginlik kazanacaktır.

Theodor W. Adorno açısından bu boşluk, kendini yeniden üretme kabiliyeti ve bütünlük iddiası sayesinde bir "yanlış hayat" ikiliğiyle doldurulur, diyebiliriz. Adorno'ya göre, "zayıflıktan doğan estetik huzur" ile bezenmiş bir tutum ve "gidişata burnunu sokanın göreceği şiddet" arasındaki seçime indirgenmiş bir ikilik şeklindeki hayat tasavvuru, yanlışlığı itiraf edilemeyen bir suç olarak dayatacak denli katılaşmış durumdadır (Adorno, 2016, s. 329-330). Örneğin kamu yararını açığa çıkarma iddiası taşıyan bir politik değişim talebinin böylesi bir ikiliği dayatması günümüz dijital dünyasında vakıadır, oldukça sıradan sayılabilecek bir tutumdur. Kabaca politik olmakla apolitik tekrarlara gömülmek şeklinde ifade edilebilecek ve özgün soylulaştırma şablonları da barındıran bu ikilik, kendini yeniden üretmekte hiçbir zorluk çekmediği gibi, biçimsel geçerliliğiyle her iki durumda da düşünmeyi kesintiye uğratmayı ve kesinliği dayatmayı amaçlayarak elindeki kısıtlı bilgiyi yeterli görmektedir.

Adorno için kısıtlı bilginin başat rol oynadığı bu durumun belirli politik ve toplumsal tutumları, hatta konumları yeniden üreten iki temel görünümü söz konusudur. Bunlardan ilki mutlak kılınmış bir görme ve duyma biçimi içinde salt pratiğe kapılmak, başka bir ifadeyle "mutlak hâle getirilmiş bir praksis" içinde

hareket etmektir. Diğeri ise iddia edilen kesinliğe, mutlaklık evrenine yönelik itirazın ya da ona hizmet etmeyen bir düşüncenin doğrudan "bloke edilmiş gerçekliğin sancılarını" açığa vuran bir öfke yaratıyor olmasıdır (Adorno, 2006, s. 103). Hâliyle buradaki sorun, politik ya da toplumsal talebin haklılığından ziyade onun politik dile tercümesi ve bu tercümenin büründüğü biçimdir. Bugüne kadar ekseriyetle içeriğin önemli olduğu düşünülse de artık biçimin de en az içerik kadar önemli, hatta etki üretme açısından çok daha belirleyici olduğunu göz önünde bulundurmak gerekiyor.

Biçim sorunu ise öncelikle kesinlik tutumundan, diğer adıyla mutlak evreninin kurulumu ve buna duyulan ihtiyaçtan kaynaklanıyor. Adorno'nun dikkat çektiği kısıtlı bilgi, bir hakikat kertesi olarak yüceltilirken söz konusu kısıtlılık bu kertenin gürültülü iddiası altında önemsiz kılınıyor. Tam olarak Ludwig Wittgenstein'ın (2013, s. 50, 62) ifade ettiği hususun doğruluğu yaşanır burada, bilgi ve kesinlik "farklı kategorilere" aittir ve kesinlik, bilgiden ziyade salt insanın tutumuyla ilgili bir meseledir. Kısıtlı bilginin kesinlik konusunda şüpheye yer bırakmamasına, bilgiye dair kısıtlılığın kesinliği ve mutlak evrenin kurulumu açısından sorun olmamasına bu perspektiften yaklaşmak gerekiyor. Öte yandan kısıtlı bilgiyi sorun etmeyen bu kesinlik tutumunun Hannah Arendt'in altını çizdiği bir sapmaya doğrudan tekabül ettiğini ortaya koymalıyız: Anlama etkinliğinin bir sapmaya uğrayarak endoktrinasyona, öğreti aşılamaya dönüşmesi… Nitekim Adorno (2006, s. 104), bir değişimin aslî koşulunun "kısıtlanmamış bilgi ve uslamlama" olduğunu vurgularken tam olarak Arendt'in vurguladığı ayrıma, başka bir ifadeyle sapmaya işaret etmektedir. Adorno'da mutlaklık evreni, düşünmeyi önemsizleştirerek salt eylemde bulunma saplantısını soylulaştırırken ilerleyen satırlarda okurun tanık olacağı üzere Arendt, anlama etkinliğini bilgiyi de önceleyen, yargıları ve önyargıları konu edip onları düşüncenin nesnesi kılan bitimsiz bir süreç olarak tanımlar. Endoktrinasyon ise tam olarak anlama uğraşının bitimsiz niteliğinin kesintiye uğratılması, "olguların ve sayıların güvenilirliğine sahipmişçesine" insanın konuşma/düşünme yetisini önemsizleştirmesi olarak karşımıza çıkar (Arendt, 2014, s. 426-430). Her iki saptamanın odak noktasını Adorno'nun "eylem talimatına eşlik etmeyen" şeklinde işaretlediği, bilginin kısıtlılığını sorun kılmaya yönelik girişimlere karşı çıkmak ve böylece başlangıçta dile getirdiğimiz yanlış hayat ikiliğine alan açmak oluşturmaktadır.

Bu noktada politik eylemin ya da talebin karakterini belirleyen bilginin ve anlamın kesinliğine, kendi sınırlı kapasitesini dayatan mutlaklık evrenine dair güvence kuşku götürmez. Günümüzün hız ve teknolojik rasyonalitenin başat belirleyeni olduğu dijital güncelliğinde belirli düzeyde politik ve toplumsal doyum sağlayan imajlara, anlama kudretini resmeden imaj şeklindeki kesinlik/kuşkusuzluk paketlerine sıkça rastlıyoruz. Hatta anlama ve ifade etme

kudreti bizatihi böylesi imajlar tarafından dolayımlanmış durumda… Her felâketin anında imaja büründüğü ya da imaj şeklinde sunulduğu anlardan, politik ve toplumsal tepkileri anonim/"fenomen" sosyal medya hesaplarının gönderileriyle dile getirme eğilimine kadar her boyut ve derecede böylesi anlama paketlerine tanık oluyoruz. Bu çalışma, bu anlama/kesinlik paketleri tek başına ne anlam ifade ediyor sorusunu, başka bir sorunun içine katarak ele alıyor: Bütün bunlar nasıl bir politik konfigürasyonun uzantısı ya da parçası olabilir? Siyasal eylem ve aktörlerin ortaya koyduğu söylemsel ve pratik kaygılar ile insanların beklentileri, talepleri, sorunları arasındaki uyuşmazlıkta beliren o boşluğun somut karşılığı çalışmamız ekseninde bu soruda şekilleniyor. Nitekim tam olarak bu düzeyde bir sapmanın gerçekleştiğini, politik ve toplumsal mobilizasyonun kısa süreli ve uçucu da olsa imaj/klişe biçimselliği içinde açığa çıktığını tecrübe ediyoruz. Söz konusu boşluk hazır anlam paketleri yoluyla, anlamanın bitimsizliğini öğreti aşılayan biçimsellikle özdeş kılan bu sapma ile dolduruluyor, güncelliği içinde ikame ediliyor. Ve yine odak noktasını içeriği değil, bizatihi bu ikamenin oluşturduğu biçimsellik teşkil ediyor. Çünkü olgular ve olaylar değişse de işleyiş, anlama ve tepki süreçlerini belirleyen, onların yönünü çizen bu biçim ekseninde gerçekleşiyor.

Wittgenstein'ın tabiriyle "gösterdiğimiz" politik resmi kuramsal düzeyde çözümlemeye tabi tutmak ve onun, nasıl bir politik alanın parçası olduğunu anlamak için Katherine M. Gehl ve Michael E. Porter'ın birlikte kaleme aldığı *The Politics Industry: How Political Innovation Can Break Partisan Gridlock and Save Our Democracy* (2020) somut dayanağımızı oluşturacaktır. Bu çalışma kaygıları ve saptamalarıyla, dile getirdiğimiz uyumsuzlukta vuku bulan o siyasi boşluğu tartışmak için Arendt ile Adorno arasındaki diyaloğu gerçekleştirmemize zemin oluşturacaktır. Bu diyaloğun iki boyutu söz konusudur. İlk boyutta Slavoj Zizek'in (2008, s. 9) vurguladığı üzere, bir düşünürü değerlendirirken belirleyici kaygıyı, onun bizim için ne anlam ifade ettiği değil, içinde bulunduğumuz tarihsel-toplumsal konfigürasyonun onun perspektifinde nasıl göründüğü oluşturması yer almaktadır. Kısacası soru, "o, bizim için ne ifade ediyor" değil, "biz ve çağımız onun düşüncesinde nasıl görünüyoruz" olmalıdır. İkinci boyut ise her iki düşünürün kendi dönemlerinin uzlaşmaz kamusal entelektüelleri olarak ortaya çıkmalarının ifadesidir. Gerek Adorno gerek Arendt, politik ve entelektüel bağımsızlıklarından ödün vermezken hâkim politik söylemlerin ve ayartılarının peşinde sürüklenmeyi reddetmiştir. Bu sebeple dönemleri itibariyle hem Sağ hem de Sol siyaset tarafından olumsuz eleştirilere maruz kalmışlardır (bkz. Rensmann ve Gandesha, 2012, ss. 1-4). Başka bir deyişle kendi dönemlerinin muktedir ya da muhalif politik ve entelektüel konfigürasyonlarının birer uzantısı olmayı reddedip mevcut perspektiflerin dışarıda bıraktığı anlam ve bilginin etkisizleşmesine karşı birer direnç odağı hâline gelmişlerdir. Kısıtlı bilgi ve endoktrinasyon, bu bağlamda,

belirli görme ve duyma biçimlerinin etkisizleştirilmesi anlamına geliyor ki salt bu nokta bile *politika endüstrisi* kavramını Adorno ve Arendt diyaloğunda revizyona tabi tutmanın anlamını ortaya koyacaktır.

Son olarak Bernstein'ın ifade ettiği gibi Arendt, ömrü boyunca politikanın yitirmiş olduğu saygınlığı geri kazanması için yazdı. Politikanın bir zamanlar ne olduğuna ve hâlâ ne olabileceğine dair umudunu her satırında korumasının yanında bu çabası, günümüzde politikada neyin eksik olduğunu ya da neyin gözden yitip önemsizliğe savrulduğunu saptamamız açısından eleştirel bir ölçüt edinmemizi sağlamaktadır (Bernstein, 2018: 83-85). Bununla birlikte, Martin Jay'in (2001, ss. 112-113) dile getirdiği üzere Adorno, Arendt gibi siyaseti saygın bir etkinlik alanı olarak gören ve doğrudan onu ele alan çalışmaları olmasa da ilerleyen satırlarda göreceğimiz gibi felsefesini politikadan asla koparmamış, eleştirelliğinin odak noktası politik olan olmuştur.

## 2. Arendt'in 1975 Tarihli Konuşması ve Politikanın Öznesizleşmesi

Hannah Arendt, 1975'te Sonning Ödülü'nü almasının akabinde yaptığı konuşmada "özgürlüğe ve ortak yaşamın hayal edilebilmesi için gerekli asgari medeniliğe" ve bu niteliklere yönelik Birleşik Devletler'de o dönem itibariyle gözlemlemeye başladığı tehdide dikkat çekmektedir. Söz konusu tehdit, kendinden önceki tiranlıkların en keyfi zorbalıklarından daha tehlikeli olabilecek, hukukun ya da insanların yönetimini tasfiye edebilecek potansiyele sahip "anonim ofislerin ya da bilgisayarların yönetiminin öznesiz tahakkümü"dür (Arendt, 2018a, s. 8). Bu yorumda dikkatimizi hukukun ya da insanların yönetiminin uğradığı tahribat ve onu ikame eden anonim olma olgusuna yöneltmemiz gerekiyor.

Bu tahribat ve ikame aynı zamanda Arendt için ortak yaşamın olanaklılık koşulu olan insanî çoğulluğu ilga etme potansiyeline işaret etmekte, bu çerçevede onları, anonimleşmede ifadesini bulan birer veriye indirgemektedir. Yönetim, bürokrasinin insanı önemsizleştiren, onu "öznesiz tahakkümün" uzantısı kılan mantığı ve teknolojik hükmü ile ikame edildiğinde düşünürün, insanların bir-aradalığıyla, çoğulluk durumu içinde birlikte eylemesiyle açığa çıktığını söylediği kamusal çıkarlar da ikinci plana atılır, önemsizleşir, giderek gözden silinir. Başka bir deyişle bu durum insanî çoğulluğu, insanların kamusal olarak ve kamusal çıkarlar ekseninde hareket etme yetilerini tehdit eder niteliktedir (bkz. Arendt, 2014, ss. 63-64). Bu noktada karşımızda kamusal çıkarı tehdit eden, insanların karşılıklı bağımlılığının kamusal çıkara tekabül ettiği politik bir-aradalığı etkisiz ve önemsiz kılan bir ikameden söz edebiliriz. Bu önemsizliğin

Arendt'in sözlüğündeki karşılığı, insanî çoğulluğun birlikte eyleyebilme kapasitesini tecride, yalıtılmışlığa terk edilmesi ve başkalarını salt "malzeme" olarak görüp değerlendiren ütopik bir anlayışın gerçekliğe kavuşmasıdır (bkz. Arendt, 1994, ss. 258-259). Öznesiz tahakküm olgusu bu bakımdan, tam olarak insanın "malzeme" derecesine indirgenmesine işaret eder. Çünkü bu olguda özgürlüğü ve ortak yaşamı mümkün kılan asgari medeniliğin, insanî çoğulluğunun, insanın biricik failliğinin yitirilmesi söz konusudur. İnsanın ve insanî çoğulluğun malzeme derecesine düşürülmesi ise bir süreçtir, farklı bir mantığın insanî meseleler alanını ele geçirmesi ve ona hükmetmesi anlamına gelir. Dolayısıyla Arendt söz konusu konuşmasında, henüz 1975 gibi, günümüzden bakıldığında emekleme döneminde olduğu söylenebilecek bir eğilimi, politikanın kamusal olan ile bağını yitirmesi ve kendine özgü, öznesiz bir işleyişe bürünmesi eğilimini, bürokratik boyutun politik mantığı istila etmesi bağlamında dile getirmektedir. Buradaki vurguyu, politikanın özgül karakterinin, ortak yaşamın düşünülebilir olması için elzem asgari medeniliğin yitip gidişine, onu önceki keyfi tiranlıklardan çok daha büyük bir tehdide maruz bırakan eğilimine kaydırmamız gerekiyor. Başka bir ifadeyle bürokrasinin öznesiz tahakkümünden politikanın istila edilişini, böylelikle de kamusal çıkar ve ortak yaşam ile olan bağını yitiren bir işleyişe bürünmesini ön plana çıkarmamız elzemdir.

Keza Arendt açısından politikanın istila edilişinde açığa çıkan eğilim insanî meseleler alanını bir-arada eyleme ve kamusal çıkarı açığa vurmaktan ziyade insanı bir "yapma" kipinin nesnesi kılan işleyişi ifade eder. Politika böylelikle bir "imalat" meselesi, insanî eylem ve birliktelik de yalıtılmışlığın estetize edilmesi hâline gelir ya da getirilir. Politika eylemenin ve kamusal çıkarın zuhur edişi olmaktan çıkarılıp "yapma"nın alanı kılındığında ve insanın düzeyi "malzeme" kertesine indirgenir, böylelikle açığa çıkan eylemlerin, dile getirilen sözlerin, pankartlara yazılan taleplerin insanî özgürlüğü ve eylemliliği ya da daha temelde insanı öne çıkarıp çıkarmadığı sorusu önümüze gelir: Söylenen söz gerçekte kimindir? Görülen çerçeve, kimin ya da neyin bakışının neticesidir? Resmedilen şey gerçekten de bireyin kendisine, onun politik ve etik kaygılarına mı aittir? Arendt (1994, s. 258) bu soruları sormamızı teşvik eder, çünkü yalıtılmışlığı içinde birey, "güçlü insana duyulan popüler inanç" ile beslenir. Bu inanç vesilesiyle, insanı "daha iyi" yapmakta olduğu gibi, yapma edimini birlikte eylemenin, çoğulluğu çoğunluk olmanın ikamesi kılar. Kaldı ki bu soruların yanıtlarını da barındıracak şekilde çoğulluk olgusunun ana belirleyeni sözün kudreti ve ona kaynaklık eden anlama yetisidir.

Anlama etkinliği, bitimsiz ve özgül bir hayatta kalma biçimi olarak bir uzlaşıdır. Bu uzlaşı pratiğinin olanaklı olabilmesi ise insanın kendi biricikliğini deneyimlediği bir zemini, durumu gerektirir (Arendt, 2014, s. 426). Dolayısıyla

anlama etkinliği, insanî çoğulluğunun özgül yaşam formudur. Kendi biricikliği içinde birey olma mesafesini koruyan insanın, olaylara tanıklığını ve bizatihi bu tanıklığı kamusal eylem formuna dönüştüren şey insanî çoğulluk ve anlama etkinliğinin bitimsizliğidir. Nitekim ancak bu yolla, anlama etkinliği ve onun olanaklı kıldığı uzlaşı sayesinde, Heidegger'in tabiriyle içine fırlatıldığımız dünyayı ve onun kaygı verici belirsizliğini kendi yuvamız kılabiliriz. Bu uzlaşıda insanın biricikliği etkin bir eylemliliğin nüvesini barındırır. Çünkü anlama etkinliği bilginin hakiki olup olmadığıyla ya da bilimselliği ile doğrudan ilintili değildir. Onun odak noktası insanı, dünyasıyla uzlaşmada etkin kılması ve bizatihi uzlaşı sürecinin kendisidir (Arendt, 2014, s. 425-426). İnsan, bu süreçte bir "malzeme" değil, malzemeyi değerlendiren, olayların tanıklığını gerçekleştiren faildir. Kaldı ki insan, ancak ve ancak, "bir malzeme gibi dönüştürülmediğinde", kendi varoluşu içinde anlamlı bulduğunu tecrübe etme imkânı bulur (Yazıcıoğlu, 2019, s. 137).

İnsanın tanıklığı, çoğulluğun özgürlük güvencesi olan eylemliliği içinde, bireyin anlama etkinliğini bitimsiz şekilde sürdürdüğü düşünsel dikkatle koşutluk içindedir. Arendt'in ifade ettiği gibi düşünsel tanıklık, olay ve olguların var olma koşuludur. Gerçekliğin ve gerçekliğe dair bilginin varlığı bu bakımdan tanıklığı, dolayısıyla da anlama yetisinin başlangıç yaratma kudretini gerektirir (Arendt, 2018b, s. 23). Bu bakımdan deneyimlediğimiz gerçeklikle kurduğumuz uzlaşı, tanıklık potansiyelimizin muhafazasına bağlıdır. Fakat bu muhafaza etme edimi, insanın malzeme kertesine indirgenmediği, malzeme gibi yoğurulmadığı, salt etki altına alınmakla yetinmediği ve anlama etkinliğinin kesintisiz şekilde süregittiği bir düzlemde olanaklıdır.

Anlama etkinliğinin kesintiye uğraması ya da uğratılması, dolayısıyla da bir olay ya da olgunun varlığını mümkün kılan tanıklığın ilgası Arendt açısından bir "kitleselleşme" uğrağını barındırır, bu uğrak da failliğin, malzeme olma eğilimiyle özdeş kılındığı bir olağanı yaratır. Sorun, özdeşleşmiş bir düşüncenin taşıyıcısı da olan sayısal bir fazlalıktan ziyade insanî çoğulluğu ve bir-aradalığı mümkün kılan, aynı şekilde tanıklığın da koşulu olan mesafenin yitimidir (1994, s. 78). Kitleselleşme uğrağı, Arendt'in deyimiyle kişinin "kendine yabancılaşması" olarak yanlış ifade edilen "dünyaya yabancılaşma" olgusunun bir göstergesidir (2012, s. 235). Dünyaya yabancılaşma, anlama etkinliğinde vuku bulan uzlaşının ve tanıklığın bir malzeme olma olgusuyla ikame edilmesidir. Birey, "malzeme" kılındığında ya da malzeme olmayı yücelttiğinde kendini ait hissettiği, özdeşleştiği, kavramsal paradigmasını üstlendiği çoğunluk içinde erir. Tanıklığı da üstlendiği, özdeşleştiği kavramsal paradigmanın sunduğu görme ve duyma biçimleri ekseninde şekillenir. Tam da bu noktada anlama etkinliğinin uğradığı sapma ile yüzleşiriz. Artık anlama ve tanıklık edimi endoktrinasyona, öğreti aşılamaya dönüşmüştür. Bu doğrultuda insanın, aslî

eylemlilik alanı politikadan, dolayısıyla da dünyadan yabancılaşması ile anlama etkinliğinin endoktrinasyonlar çokluğuna dönüşmesi eş zamanlı fenomenlerdir.

Arendt'in, anlama etkinliğinden sapma olarak tanımladığı endoktrinasyonu, belirli düzey ve yoğunlukta politik doyum/haz sağlayan hazır anlam paketleri olarak düşünebiliriz. Aynı şekilde vurgu bu noktada, düşünsel dikkatin ifadesi olan tanıklığın koşulunun, bireyin etkin katılımı ya da faaliyeti yerine böylesi hazır anlam paketleri dolayımıyla gerçekleşmesidir. Günümüzdeki politik ya da bireysel tepkileri ifade eden "postları" böylesi endoktrinasyon kesitleri olarak ele alabiliriz. Böylesi kesitler, tanıklığı ve politik failliği Arendt'in "imalat" olarak işaretlediği düzeye hapseder. Nitekim endoktrine etme amacıyla oluşturulmuş kavramsal düzenekleri bir görme ve duyma biçimi, dolayısıyla da ifade biçimi olarak üretir ve dayatır. Bu çerçevede Arendt'in öznesiz tahakküm olarak adlandırdığı ve politikanın istila edilişi olarak altını çizdiği süreci, belirli anlam paketlerinin üretimi üzerinden işleyen bir mekanizma olarak ele alabiliriz. Tanıklık, bütünüyle anlam kesitleri yoluyla işlediğinde, görme ve duyma biçimleri, olayları değerlendirme şekilleri belirli endoktrinasyon bağlamları üzerinden açığa çıktığında öznesiz tahakküm, Arendt açısından, iş başında demektir. Nitekim politika, her biri daha iyi "yapma" iddiasındaki endoktrinasyonlar çokluğuna dönüştüğünde her öğreti, kendi çoğunluk pratiğini, kendi malzemelerini ve mesafesizliğini yaratacaktır. Oluşan bu yeni öznesiz politik alanda, Arendt'in çoğulluk vurgusunda vuku bulan özneler arası bir etkinlik olarak politika yerini, deneyimini endoktrinasyonlar çokluğunda şekillendiren kitleler kapışmasına bırakacaktır.

Bu perspektiften bakıldığında özgürlüğün ve ortak yaşamın hayal edilebilmesi mümkün kılan asgari medeniliği tehdit eden işleyişin, Arendt'in 1975 yılında yaptığı konuşmadan bugüne niceliksel bir değişime, onun yoğunluğunu ve hükmetme kapasitesini kat be kat arttıran bir yaygınlığa kavuştuğu aşikârdır. Salt televizyonların, radyoların, gazetelerin ve ofis bilgisayarlarının dünyasından her birimizin anında erişebildiği bir kalabalığı her an bizimle kılan akıllı cihazların dijitalleşmiş dünyasına geçiş önemli bir niceliksel yoğunluğu gösteriyor. Aynı şekilde belirli bir oranda niceliksel değişimin niteliksel bir dönüşüme yol açtığını belirtmek de mümkün… Tıpkı cansız maddenin yoğunlaşmasında gerçekleşen niceliksel değişimin canlı yaşamını olanaklı kılan niteliksel bir sıçramaya yol açmasında olduğu gibi (bkz. Şenel, 2006, s. 40-41), 1975'te henüz emekleme döneminde olan "öznesiz tahakküm"ün, politikanın başka bir mantık tarafından istila edilişninin yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde, yarım asır sonra gerçekleşmesi olası mıdır? Ortak yaşamın ve özgürlüğün hayal edilebilmesi için tehdit edici olan şey, hangi politik ve toplumsal konfigürasyon içinde deneyim kendisine dönüşmüş olabilir? Bu soruların yanıtı için Arendt'in konuşmasından 45 yıl sonra yayımlanan ve yine

ABD özelinde politikanın uğradığı endüstriyel çerçevelemeye dikkat çeken bir çalışmayı tanıklığa çağırmakta fayda görünüyor. Nitekim bu eser Arendt'in, çerçevesini çizdiğimiz mesafesizlik ve malzeme kertesindeki politikanın, bireyler açısından kabulünü ya da bireyleri konumlandırma stratejisini kendi bağlamında ortaya koyuyor.

## 3. Politika Endüstrisi: "Özel Sektör" Olarak Politika

"Politika endüstrisi" kavramını öne çıkaran çalışmanın Katherine M. Gehl ve Michael E. Porter'ın ortaklaşa kaleme aldığı *The Politics Industry: How Political Innovation Can Break Partisan Gridlock and Save Our Democracy* (2020) olduğunu dile getirmiştik. Amerikan siyasi sistemini, salt Cumhuriyetçiler ve Demokratlar ikiliğinin (*duopoly*) baskın olduğu, kendine özgü sağlıksızlıkları ve rekabetleriyle, saplantıları ve tekrarlarıyla kendini yeniden üreten "özel bir endüstri" olarak tanımlayan çalışma, sistemin çıkışsızlıklarının bizatihi sistemin yeniden üretimi için gerekli olduğuna vurgu yapmaktadır. ABD'de hüküm süren sistemin esas itibariyle yurttaşların sorunlarının, diğer adıyla ortak yaşamın çözümü ve kamusal çıkarlar odaklı tasarlanmadığının ya da optimize edilmediğinin altını çizen yazarlar, siyasal sistemin bütünüyle rekabetçi endüstri mantığıyla işlediği saptamasıyla ülkedeki ikili çekişmenin yıkıcı sonuçlarını ortaya koyma iddiasındadır.

Gehl ve Porter'a göre (2020, s. 18) ABD'de işlemekte olan bu endüstrinin en can alıcı yönü, politikayı "kendi kurallarını yazan, kazanç peşinde koşan aktörlerden oluşan, kendi kendine hizmet eden, kendi kendini devam ettiren bir özel sektör" hâline getirmesidir. Politika, salt kendi öznel çıkarlarına bulanacak şekilde endüstriyel bir sarmala kapılmış durumdadır. Söz konusu aktörlerin temel motivasyonunu ise kamu yararı oluşturmaz, aksine "kendileri için büyümek ve kaynak biriktirmek adına rekabet etmek ve yeni rekabetlerin sektördeki hâkimiyetlerini tehdit etmesini önlemek için yapay engeller yaratmak" bu sektörün işleyişinin ana yörüngesini oluşturmaktadır. Yazarlar için bu yörünge, siyaseti "çözmek için var olduğu sorunların ele alınmasının önündeki en önemli engel haline" getirmiş durumdadır. Bu bakımdan siyasetin kamu yararı ve yurttaş odaklı zeminden, kendini yeniden üreten, giderek güçlendiren bir özel sektör mantığına geçişi sistemik ve yapısal bir kaymanın göstergesi ve neticesidir.

Gehl ve Porter (2020, s. 55), inşası tamamlanan ve hüküm süren bu neticeyi ABD'nin askeri-endüstriyel kompleksinin gelişimi ile politik endüstrinin işleyişi arasında benzerlik kurarak tasvir eder. Tedarik edilmesi amacıyla savunma araçları üreten askeri-endüstriyel kompleksin mantığı gibi,

politik endüstri de her boyutunda kendine özgü tedarik zinciri oluşturmakta ve bu doğrultuda arz gerçekleştirmektedir. Nihayete ermeyecekmiş gibi görünen devasa seçim kampanyaları, yüksek talep gördüğü iddiasında olan ve bu iddianın gölgesinde öngörülerini vaiz misali arz eden, otorite figürü şeklinde sunulan danışmanlar yaygın bir medya ağının ışıkları altında sahne alırken seçmenler de söz konusu "personel kadrosunun", istihdamın dışında tutulmaz. Fakat seçmenin istihdamı, daha çok "eşitsiz konumdaki müşteriler" şeklindedir. Yazarlar açısından endüstriyelleşmiş politika, tüm yurttaşların "eşit derecede" müşterisi olduğu kamu yararı hizmeti sunmadığı için, kendi çıkarlarını en iyi şekilde işletip mümkün kılabilen, onları en etkili şekilde açığa vurabilen müşterilerine öncelik vermektedir. "Müşteri yurttaş" sektörün tedarik zincirine dâhil olduğu ölçüde öncelik kazanmakta, bu öncelik vasıtasıyla politika endüstrisinin istihdamına katılmaktadır.

Bu noktada yazarların (2020, s. 57) odak noktasının ikili sistem olduğunu, siyasal potansiyeli kendi kapasitesinde eritme eğiliminde olup bir alternatifsizlik inşa eden endüstri mantığı olduğunu tekrar vurgulamakta fayda var. ABD'de işleyen politik endüstrinin yegâne amacının, yazarların tabiriyle "altın kuralının", Cumhuriyetçiler ve Demokratlar ikilisini iktidarda tutmak olduğunu belirten saptama kitabın analizinin rotasını çiziyor. Bu rotanın ana hatlarını ve tali yollarını takip ederken politikanın, özel sektör mantığıyla siyasal ya da toplumsal bir etki üretmekten ziyade kendine özgü işleyişi, iç çıkarları ve rekabetleri olan, hâliyle toplumla olan/olması gereken organik bağını yitirmiş bir endüstriyel komplekse dönüştüğüne tanık oluyoruz. Bu tanıklıkta, yazarların ABD özelinde gerçekleştiğini söylediği husus, kolektif sermaye ve bilginin, politikayı tözsüz bir öznelliğe hapsettiğini görmemek mümkün değildir. Başka bir ifadeyle burada söz konusu olan, siyasal öznelliğin sektörel mantığı ifade eden sermaye ve bilgi birlikteliğinde ağır bir tahribata uğramış olmasıdır. Tözsel içerik ise politikanın toplumla olan organik bağıdır, kamusal çıkarı açığa çıkaran ve onun somutlaşmasını ifade eden birliktelik, Arendt'in diyebileceği gibi "bir-arada" eyleme yetisidir. Tözsel içeriğinden endüstrileşme vasıtasıyla yoksun bırakılmış politika insanların bir-aradalığını, birlikte eyleme yetisini, kendi özel çıkarları ekseninde şekillenen bir personel istihdamı meselesine indirgemektedir.

Bu yaşamsal indirgemeyi Slavoj Zizek'in (2011, ss. 22-24) *Blade Runner* filmine dair çıkarımıyla açıklayabiliriz. Ortadan kaybolan bir grup insan kopyasının peşinde olan kahramanımızın, görevini nihayete erdirdiğinde kendisinin de bir kopya olduğu gerçeğiyle yüzleşmesini anlatan filmde gözler önüne serilen dünyayı Zizek, "kolektif sermayenin varoluşumuza bütünüyle sızması" olarak resmeder. Varoluşumuz tümüyle sermaye tarafından ele geçirilmiş durumdayken bize aitmiş gibi görünen niteliklerin hiçbiri esasında *bizim* değildir. Kendi sözümüz, anılarımız, kaygılarımız, öfke ve sevinçlerimiz

olarak tecrübe ettiğimiz belirtiler, "ürün yerleştirme" misali ruhumuza, görme ve duyma biçimlerimize, hissedişlerimize, duyumlarımıza enjekte edilmiştir. Bireysel bağlamdaki olası tüm direnç noktalarımızı ele geçirmiş olan sermaye, anılarımızdan fantezilerimize, hayallerimizden görme ve duyma biçimlerimize kadar her şahsi niteliğimizi belirlemiş ve yapay ürünler olarak *bizim* kılmıştır. En mahrem anılarına kadar üretilmiş kopya birey, saf *tözsüz bir öznelliğin* ifadesinden ibaret kalmıştır.

Gehl ve Porter'ın koordinatlarını çizdiği endüstrileşen politika da saf tözsüz bir öznelliğe gömülmüş durumdadır. Özünde ortak iyiyi ve birlikte eylemeyi barındıran politika, özel sektör mantığına bürünmüş, toplum ve kamusal çıkar ile organik bağını ifade eden tözünü yitirmiş durumdadır. Politikayı var eden sınırların endüstrileşme ile aşınması, onun özgünlüğünü kuran kimliğin bertaraf edilmesi ve toplumla, kamusal çıkarla kurduğu organik bağın uğradığı tahribat, yazarların belirttiği gibi temsili demokrasinin mekanizmalarını bile önemsizleştirebilmiştir. Başka bir ifadeyle, Alexis de Tocqueville'in (bkz. 2016, s. 498) edebiyata nüfuz ettiğine dair saptamasında görüleceği gibi, demokrasinin geldiği düzey politikanın "ticari tine" mahkûm edilmesi olmuştur. Bu bağlamda yazarların ifade ettiği üzere, ikili sistemde rekabet söz konusu olsa da "cazip" sektörün nimetlerinden yararlanma hususunda ortak hareket edilir. Bu cazip sektör, rekabet etme biçimlerini pekiştirmesinin yanında diğer tedarikçilerin, müşterilerin ve kanalların etki alanını sınırlayan ve yüksek giriş engelleri dayatan bir işleyişe sahiptir. Özellikle "müşteri" ekseninde, normal bir endüstriyel komplekste göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir tür kırılganlığa yol açacak olsa da, politik endüstriyel komplekste müşterinin beklentileri asla öncelikli değildir. Müşteri bu konfigürasyonda sadece belirli düzeyde istihdam edilen olarak kodlanmıştır (Gehl ve Porter, 2020, s. 22).

Bu kodlamanın işleyişi, yazarların vurguladığı üzere, ABD'deki geleneksel medyanın ikili sistemin aktörlerini, gerek reklam piyasası bağlamında dolaylı olarak gerekse TV kanalı sahipliği üzerinden doğrudan şekilde, destekleyenler tarafından kontrol edilmesine dayanır. Facebook, Youtube gibi yeni medya araçları bilgi ve etki yaratma hususunda güçlü olsalar da geleneksel medyanın politika endüstrisinin bir uzantısı olmasının yanında yurttaşlar açısından "aracısızlaşmaya"(*disintermediation*) katkıda bulunmaktadır. Yazarlar bu durumu, yeni medya özelinde "neyin haber, neyin reklam olduğunun ayrımının yapılamaması" şeklinde açıklamaktadır:

> "Neyin haber, neyin reklam -ya da daha kötüsü propaganda- olduğunu çözmek, özellikle de internette, zorlaşıyor. Bir zamanlar haber için net bir bölüm olan şey - bir dergi ya da gazetedeki hikâye ya da TV veya radyodaki bir bölüm - şimdi on beş saniyelik videolardan 280 karakterlik

> tweetlere kadar sayısız biçimde geliyor. Bir zamanlar yerel haberlerde tarafsız bir bakış açısı olan şey artık satın alınmış ve parası ödenmiş bir influencer olabilir. Bir zamanlar en azından orta düzeyde müzakereci ve dengeli olan haberler artık retorik ve gericilerin kakofonisine dönüşmüş durumda" (Gehl ve Porter, 2020, s. 47).

Bu noktadaki saptamayı yeni ya da geleneksel fark etmeksizin medyanın da politikanın endüstriyel istihdamının bir parçası kılındığı şeklinde okuyabiliriz. Nitekim politikanın kamu yararı odaklı olmaktan çıkıp kendi özgül çıkarları ve rekabetleri olan bir özel sektöre, yurttaşın müşteri ve belirli düzeyde personele dönüşmesinde olduğu gibi haber ve aracılık da biçimsel bir daralmaya uğramış, enformasyon ile reklam/propaganda arasındaki çizgiyi belirsizleştirmiştir. Medyanın geleneksel aracı olma işlevinin belirsizleşmesi bilginin kısıtlılığını olağan form kılarken, yazarların deyimiyle, oluşan kakofonide haber yerini retoriğe, sözcüğü daha açık ifade edecek olursak, etkileyici ve ikna edici olma çabası içindeki samimiyet ya da kesinlik gösterilerine, muhatabına yönelik güzel sözlere bırakmıştır. Daralma bu bağlamda, bizatihi samimiyet ve kesinlik gösterileriyle eş zamanlı olarak gelişen, onun hem nedeni hem de biçimsel karakteri olan bir süreci ifade etmektedir. Gilles Deleuze'ün (2013, s. 32) ifade ettiği gibi artık, "şeyler patlar ya da bizi patlatır, kutular içeriklerine göre fazla küçüktür".

İçeriklerini anlamsızlaştıracak şekilde orantısız küçülmeyi ifade eden biçimsel bir dönüşümün politik fikir, talep ve eylemlilik açısından, kısacası politik konfigürasyonun işlerliği bağlamında niteliksel anlamda sonuçlar üretmesi gayet olanaklıdır. Nitekim insanlar politik kanaat ve fikirlerini, görme ve duyma biçimlerini, aile ve ebeveynler gibi otoritelere ya da farklı ideolojilere dayandırdıklarını iddia etseler de politik yargının beslendiği her senaryoların her birinde medyanın ağırlığı hissedilir. Öyle ki politika söz konusu olduğunda medya, farklı derecelerde de olsa kişiler arası etkileşimin zeminini teşkil etmektedir (Comstock ve Scharrer, 2005, s. 68). Bu sebeple "kutular içeriklerine göre fazlaca küçüldüğünde" kamusallık tözünü yitirmiş bir politika ile medyanın ilişkisi, ister serbest çalışan, ister yarı ya da tam zamanlı düşünülsün, bir istihdam ilişkisine dönüşür. Nitekim görüldüğü üzere medya, olay ve olgulara yönelik kamusal tanıklığın asli aracısı durumundadır. Politika endüstrisi bağlamında gerçekleşen "aracısızlaşma" süreci ise söz konusu "daralma" ile kamusal tanıklığı ve bizatihi tanıklık edimini bir performans eylemliliğine dönüştürmüştür. Dahası, bir özel sektör mantığına bürünen ve kendine özgü rekabetlerini muhafaza etmek üzerine kurulu politikada bu performans, bir tür siyasi metaya dönüşme, salt siyasi meta biçiminde somutluk kazanma riskiyle karşı karşıyadır.

Başka bir ifadeyle bir sektörün, kendi devamlılığını sağlayabilmesi için yeni ihtiyaçlar yaratması ya da mevcut ihtiyaçları yaşamsal, vazgeçilemez kılması zorunludur. Dahası bu ihtiyaçların kabul görmesi, benimsenip "satın alınması" elzemdir. Bizatihi karşılanması gereken zorunluluğa kendi metafiziksel, düşünsel ağırlığını yaratıp bunu insanlar için tüketilebilir kılması söz konusudur. Politik söylem ile insanî kaygılar arasındaki boşluğun böylesi bir tüketilebilirlik zemini tarafından doldurulması, politika endüstrisinin devamlılığının güvencesidir. Nitekim yazarların sözünü ettiği "aracısızlaşma" tam da böylesi bir boşluğun oluşumuna işaret ederken endüstrinin, kendi bekasını güvence altına alan ihtiyaçların yaratımına, politik olanın bu ihtiyaçlarla özdeş olan şeklinde kurgulanmasına da imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, politika endüstrisinin bu boyutunu Adornoesk kültür endüstrisi kavramı ekseninde bir sorgulamaya, tabi tutacağız, öncelikle. Bu süreçte, politika endüstrisinin yurttaşı müşteri kılma pratiğini, dolayısıyla da siyasi metalar üzerinden müşteriye bir tür özne duyumu kazandırma pratiğini göz önüne çıkarmaya çalışacağız. Ardından da Arendt ve Adorno diyaloğunda bu politika endüstrisi kavramında bir revizyon gerçekleştireceğiz.

## 4. Adornoesk Tahayyül: Politikanın Endüstrileşmesi Üzerine Düşünmek

Adorno'nun politikanın endüstrileşmesine dair tahayyülünü kültür endüstrisi kavramı ile göz önüne getirmek mümkün, fakat bir koşulla: Burada yapılması gereken kültürü, doğrudan politika ile ikame etmek ya da "kültür" yerine "politika" yazmak değil, kültür gibi bir olgunun endüstrileşme uğraklarını saptamak olacaktır. Kaldı ki Espen Hammer'ın da (2006, s. 178) altını çizdiği üzere, bir "kavramsal çatışma" düşünürü olan Adorno'nun ortaya koyduğu düşünsel gerilimler onun kusurlu olarak işaretlediği alternatifler arasında, ikame örneğinde olduğu gibi, uyumlu bir bağlantı ortaya koymak şeklinde kaygısı yoktur. Dolayısıyla düşünürü, çağdaş tartışmalarımıza dâhil ederken dikkatli bir tempoda hareket etmek, kendi manzaramızın onda ifade ettiği resmi oluşturmakta aceleci davranmaktan kaçınmak elzemdir. Bunun yanında Adorno'yu, politik olanı teorik çalışmalarından uzak tutan, bu mesafeyi ilke kılmış bir düşünür olarak kodlamak da kendi içinde sorunludur. Hammer'ın aynı yerde ifade ettiği gibi Adorno, eleştirel yönelimini daima politika odaklı geliştirirken felsefeden kopmamayı başarmış bir düşünürdür. Adorno'yu politik olanın, özellikle de "dünyayı olumsuz ve uyumsuz olandan kuran" negatif diyalektik kavramı odağında, başlangıç noktası kılan John Holloway'e göre ise (2008, s. 15-16) düşünürün felsefi izleği ile çağdaş politik süreçler arasında bağlantı kurmak elzemdir. Bu bağlantının yokluğunda politik teori akademik bir

oyundan ibaret hâle gelir, Adorno ise "nefret ettiği kültür endüstrisinin" bir parçası olur.

Tekrardan çekinmemek gerekiyor: Önümüzde kendine özgü çıkarları, istihdam politikaları olan, kendi sürekliliklerini güvence altına almak için daimî engeller üreten, sağlıksızlıkları dahi kendi işleyişinin özsel uzantısı olan ve içsel rekabetlerini bu doğrultuda şekillendiren, dolayısıyla bir özel sektör mantığıyla işlerlik gösteren politika yer almaktadır. Başka bir ifadeyle mübadele ilkesinin, özgün bir meta mübadelesinin istila ettiği bir politik alan söz konusudur. Adorno açısından bunun anlamı, ABD örneğinde işaret ettiği, "insan ile onun iktisadi yazgısı arasında hiçbir ayrımın kalmaması" durumunun politik alana nüfuz etmesidir (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 277). İnsanların kendi benliklerini "kendi pazar değerlerine" göre yorumlaması, hem kendilerine hem de başkalarını bakışlarındaki ölçütün piyasa değeri olması da bu saptamanın diğer bir yönüdür. Meta mübadelesinin insanı değerlendirmede ölçüt hâline gelmesindeki sorun, kavramına sığmayan her olgunun uyumsuzlukla ya da olumsuzlukla itham edildiği bir özdeşliğin kuruluyor olmasıdır. Nitekim Adorno'ya göre (2016, s. 141) özdeşleşme ilkesinin toplumsal düzeyde fiiliyat kazanmasını mümkün kılan yegâne unsur mübadeledir; esası gereği özdeş olmayan varlıkları eş değer kılması sebebiyle de her kişi ve olguyu birbiriyle kıyaslanabilir kılar. Kurulan özdeşlik bu noktada, belirli bir değerlendirme ölçütü sunmasının yanında bir görme ve duyma biçimi dayatması açısından da değerlendirilmelidir. Dolayısıyla Adorno'nun "kavramsal düzen" olarak işaretlediği ve kavrayışın bitimsizliğinin önünü kesen, dolayısıyla da belirli tür bir kavrayışı nesnesiyle bir tutan husus olarak özdeşlik, bilmeden yapmaya, görme ve duyma biçimlerine değin dönüşümleri ifade edecek farklı potansiyelleri kendi bütününde eritir (Adorno, 2016, ss. 16-17). Kavramsal düzen böylelikle, nesnesiyle arasındaki gerilimi kendi lehine sabitleyip öznenin nesneyle olan ilişkisini de tayin eder. Bakarsanız, gündelik hayat pratiklerinin kaynağında da bu tayin ediş yer alır. Benzer şekilde kültür endüstrisi de belirli bir olgunun sosyolojik analizinden farklı olarak "toplumsal dönüşüm imkânları" bağlamında tartışılmalıdır. Bu bakımdan "kültür endüstrisi, 'tam özgürlügü' teşvik eden ya da engelleyen potansiyelleri bakımından ele alınmalıdır" (Bernstein, 2011). Bir başka ifadeyle, özne ya da fail olarak bizlerin muhatap olduğumuz ya da maruz kaldığımız süreçlerle ilişkilerimiz, onları deneyimleme biçimlerimiz böylesi teşvik edici ya da engelleyici izlekler dolayımıyla şekillenir.

Bu bağlamda ilk soru, Adorno'nun "kitle kültürü" yerine "kültür endüstrisi" kavramını kullanma gereksinimini gündeme getirecektir. Nitekim Adorno'ya göre kitle kültürü, olumsuz niteliklerine ve benzerliği yücelten tekrarlarına rağmen, kitlenin içinden, salt kitle olmanın kendiliğinden yarattığı bir kültürü, savunucuları açısından da "sanki halk sanatının günümüzdeki biçimi

söz konusuymuş gibi" bir olumluluğu ifade etmektedir. Oysa kültür endüstrisi, böylesi bir kendiliğinden gelişime karşıt bir olgudur. Kitleler, bu endüstri çerçevesinde birincil değil, işleyen sürecin eklentisi kılınmış şekilde ikincil durumdadır; onun faili değil, istihdamının konusudur. Kendini "özne" olarak gören, endüstri mantığı içerisinde "üflenen ruhu" üstlenmekle ya da tüketmekle yetinen "nesne"ye dönüşür. Endüstri ise burada, dar anlamıyla belirli bir üretim sürecinden ziyade, "konunun standartlaştırılmasına ve yaygınlaştırma tekniklerinin rasyonelleştirilmesine gönderme yapar". Hiçbir şeyin üretilmediği durumlarda bile, "sanki gerçekten ve aslında teknolojik ve rasyonel bir üretim yapılıyor gibidir" (Adorno, 2011, ss. 109-113).

Bu noktada öncelikle belirtmek gerekiyor: Kültür endüstrisi, Deborah Cook'un da (1996, s. x) belirttiği gibi, hem kültürden hem de nesnesi olan kitleden başka bir şeydir, onların, kendiliğinden gelişimlerine işaret eden organik işleyişinden ya da açığa çıkışından olabildiğince uzaktır. Dolayısıyla "kitle kültürü" ifadesinden "kültür endüstrisi"ne geçiş, kitle ya da kültürle organik bağını yitirmiş, kendine özgü çıkarları ve rasyonel düzenlemeleri olan, bu düzenlemeleri kendi ardışıklığı içinde bütünsel/özdeş kılıcı bir mekanizma hâline getiren bir işleyişin, dahası bu işleyişi yaygınlaştırarak rasyonalize eden bir mantığın açığa çıkışına işaret etmektedir. Kültürün dönüşümü değil, deneyimi hapseden belirli türde bir özdeşliğin devirdaimi, zihin yapılarını şekillendiren "normlaştırılmış işlemlerin kendi kendine devinen ardışıklığı" söz konusudur (Adorno, 2011, s. 67).

Bu ardışıklık ve devirdaim içinde kültür endüstrisi, insanı salt kendi uzantısı kılan bir denetim ve yönlendirme pratiği olarak işlev görür. Yoğunluğunu arttırdıkça insanî potansiyeli salt kendi pratiklerine uyum nezdinde değerlendirir, anlamlı kılar; o potansiyeli ihtiyaçları ve yönü ekseninde, deneyimin bütününü istila edecek şekilde üretir. Nitekim Adorno'nun altını çizdiği üzerek kültür endüstrisinin gerçeklikteki konumu ürettiği etkiyle ölçülebilir. Bu etkinin işleyişi de "ben-zayıflığının teşvik edilmesi ve sömürülmesi" şeklinde ifade edilebilir (Adorno, 2011, s. 118). Bu etkinin somut karşılığında ise insanî deneyimin, hissetmelerin, görme ve duymaların tek bir boyuta, onun ardışıklığına tabi tutulması yer alır. Kültür endüstrisi bu bağlamda insanı salt tüketim boyutuyla, tek bir yönlendirme boyunca değerlendirir ve deneyimi tüketim etkinliği ile özdeşleştirir. Ona belirli doyum paketleri sunar ve bununla yetinmesini sağlayacak denli insanı, kendi uzantısından ibaret kılar (Adorno, 2011, s. 75).

"Uzantı olma" süreci, doyum paketlerinin esasında vaat edilen hazzın daimi bir ertelemeden ibaret olmasıyla devamlılığını sağlar. Bu incelikli aldatma, Adorno'nun (2011, s. 72) saptamasına göre kültür endüstrisi, hiçbir zaman gerçekleşmeyecek vaatlerin, değişim taleplerinin, "tıpkı yemek yemeye gelen

müşterinin menüyü okumakla yetinmesini" beklemek gibi, sonuçsuz teşhirini gerçekleştirir. Nitekim söz konusu endüstrinin temel yasası muhatabına "bir şey sunmak ve sunulan şeyi onlardan esirgeme" şeklindedir ki bu ikisi endüstri sözlüğünde aynı şeydir (Adorno, 2011, s. 74). Burada dikkat edilmesi gereken husus, bir sonuç ya da etki üretmenin önemsizleşmesi, dahası işleyişin bizatihi kendisinin amaç hâline gelmesidir. Nitekim muhatap, yani kitleler ikincil konuma sabitlendiğinde kültür endüstrisi sadece onların yapıp etmelerini, görme ve duyma biçimlerini, kendi sürekliliğini teminat altına alma ekseninde şekillendirmekle ilgilidir. Öyle ki kendi konumunu sağlamlaştırdıkça, dolayısıyla da bireyi ikincilleştirdiği ölçüde kültür endüstrisi, salt tüketici kıldığı insanın ihtiyaçlarını belirler hâle gelir. Bu ihtiyaçlara yön tayin edip onları belirli bir çerçeveye hapsedebildiği gibi yeni ihtiyaçlar da üretebilir (Adorno, 2011, s. 78). Dahası, bu ihtiyaçların görülür ve duyulur olmasına, kendi endüstriyel denetiminin bir unsuru olacak şekilde bir biçim de kazandırabilir.

## 5. Arendt ve Adorno'yu Birlikte Okumak: Politika Endüstrisi ve Siyasi Metalar

Politik duyarlılığın eksik olmadığını düşündüğümüz süreçlerin ya da bu duyarlılığın zirve yaptığı durumların birer siyasi metaya dönüşüp dönüşmediği hususunda bir durup düşünmeliyiz. Leonidas Donskis'in Pascal Bruckner'den aktardığı gibi, aksi yönde bir görünüme bürünseler de siyasi metalar gerçek ahlâki hassasiyetlerimizle uyuşmak, onları dile getirmek gibi bir kaygısı olmak zorunda değildir (Bauman ve Donskis, 2022, s. 41). Dolayısıyla oluşan ya da açığa çıkan duyarlılığın endüstrileşen bir politikanın yeni ihtiyaçlar yaratma pratiğinin ya da kendi işleyişinin bir sonucu mu olduğu sorusunu ele almadan herhangi bir sloganı, talebi üstlenme hususunda ihtiyatlı davranmalıyız. Haklılığından kuşku duyulmayan politik taleplerin insanların hassasiyetinden damıtılan birer meta şeklinde açığa çıkıp çıkmadığını ya da salt birer meta formundan ibaret olup olmadığını irdelemek siyasal teorinin başat kaygısı olmalıdır. Kısacası bir meta formunda ifade bulan politik talebin, "meta hâline gelme" sürecinin, dahası "meta" formu dışında görülür ve duyulur olmamasının bizatihi kendisi sorun olmalıdır. Aynı şekilde siyasal teori, kendi ortaya koyduğu resme kapılmayacak denli eleştirelliğini korumakla da yükümlüdür. Hâliyle her politik talebin, salt kendi bağlamında, illa ki birer siyasi meta olduğunu söylemek gibi bir tutum, siyasal teoriye en uzak şeydir.

Anlama etkinliği Arendt'in vurguladığı gibi nihai sonuçlar, somut çıktılar elde edebilmek adına kesintiye uğratıldığında, onun sonu gelmez niteliği kısa kesilmek istendiğinde elimizde, katılaşmış bir anlam tortusu, kalıbından, anlam paketinden ibaret olan endoktrinasyon kalır. Aynı şekilde Adornoesk bağlamda

politik eylem talebinin onaylamayan düşünceyi ve bilgiyi kısıtlı ve mutlak bir kesite indirgeyerek etkisizleştiren değişim talepleri de belirli kalıplaşma süreçleri ekseninde hareket eder. Başka bir deyişle, belirli bir kavramsal düzen, kendini deneyimin bütünsel kalıbı ve ona dair kavrayış şeklinde sunarak özdeş kılamadığını ya da çelişki şeklinde işaretlediğini etkisiz kılar. Bu uğrak Arendt ve Adornoesk düşünce arasında insanî deneyimin politik ve toplumsal boyutlarını da kapsayacak şekilde niteliğini ifade eden bir yakınlık bölgesini ifade etmektedir.

Bu yakınlık bölgesinin diğer yüzü Adorno'nun özdeşlik saptamasının, insanın yaşadığı dünya ya da deneyimlediği zaman-mekân ile saf uyum içinde olduğu iddiasının, dolayısıyla da sahip olduğu kavramsal düzenek ile deneyimin bütünüyle örtüştüğü ruh hâlinin Arendt açısından, yanlış bir şekilde "kendine yabancılaşma" olarak deneyimlenen dünyaya yabancılaşmanın bir görünümü olmasıdır. Çünkü Adornoesk özdeşlik mefhumu, esas itibariyle ve pratikte, Arendt'in endoktrinasyon olarak işaretlediği bitimsiz, dünyayla uzlaşımızın ana eksenini teşkil eden anlama etkinliğinin bütünsel bir kesintiye uğratılmasına tekabül etmektedir. Endoktrinasyon, bu bakımdan, uzlaşının, anlama çabasının bütüncül ve özdeşliğe bürünmüş biçimidir. Bu biçimin arka planında da Adorno'nun insani potansiyelin bakış açısı, kavrayışları gibi katmanlarını belirleyen, bir denetim pratiği olarak kültür endüstrisi, daha doğru bir ifadeyle belirli standart prosedürler kendi ardışıklığı içinde işleten endüstri mantığı işler. Politika endüstrisi, tam olarak bu mantığın, politikanın kamusal çıkar ve ortak yaşam için elzem asgari medeniliği önemsizleştirecek denli çoğulluğu, anlama etkinliğini önemsizleştirecek şekilde istila edilmesidir.

Gehl ve Porter'ın saptamasında bir "aracı" olarak medyanın, aracısızlaşmaya ve niceliksel kapasitesinin artmasına rağmen uğradığı daralmaya vurgu yapmamız keyfî bir seçimin sonucu değildir. Dahası Adorno ve Arendt ile kavramsal revizyona, bu daralma saptamasıyla başlamamızın ana sebebi söz konusu daralmanın kitlelerin politika endüstrisine katılımını teorik bir çerçevede çözümlememizi mümkün kılmasıdır. Nitekim buradaki "daralma" anlama etkinliğini endoktriner bir düzleme hapsetmekte, kavramsal düzeneğini, dolayısıyla da görme biçimini bu endoktrinasyonun, bir anlam paketinin özdeşliğinden ibaret kılmaktadır. Kitleler, politik talepleri olan belirleyiciler olmaktan çıkıp salt kendilerine sunulan anlam paketleriyle özdeşlik kurduğunda, konuşma biçimlerini, ifadelerini, tepkilerini kendilerine haklılık ve doyum hissi sunan "kutularla" görünür kıldığında politika endüstrisinin uzantısına dönüşme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Bu noktada Adornoesk kültür endüstrisi kavramı bize endüstrileşme olgusuna dair, birbiriyle bağlantılı üç ana unsuru sunuyor: Bunlardan birincisi, öznenin "kendisine üflenen ruhu" üstlenerek ya da daha doğru ifadeyle tüketerek

doyumunu sağlayan bir nesneye dönüşmesidir. İkincisi bu üstleniş ya da tüketimin kendi içinde devinen, belirli ardışıklığı sürdüren ve bütünsellik iddiasında olan özdeş bir pratikle işlemesidir. Üçüncüsü ise endüstrinin kendi konumunu, dolayısıyla da muhatabı olan kitleleri ikincilleştirmeyi güvence altına aldığında yeni ihtiyaçlar yaratma kapasitesine ulaşmasıdır. Birbiriyle ilintili bu üç endüstrileşme unsuru, politik ve toplumsal değişimin aslî koşulu olan kısıtlanmamış bilgi ve düşünmenin kısıtlı bilgi ve mutlaklaştırılmış bir praksis ikamesiyle düşündüğümüzde politika endüstrisinin Adornoesk bağlamdaki işleyişini görebiliriz. Başka bir ifadeyle, kendine özgü rekabetleri ve sağlıksızlıkları olan, işleyişini bütünüyle bu rekabet ve sağlıksızlıkları güvence altına almak üzerine kurulu bir politika endüstrisinin kitleleri istihdam etmesi Adornoesk bakış açısından bu üç unsur ve kısıtlı bilgide vücut bulan mutlaklaştırılmış "bir şeyler yapma" eğilimiyle mümkündür.

Arendt açısından politikanın endüstriyel mantık tarafından istilası ise yapma ve imalat kiplerinin ona egemen olması, dolayısıyla da politikanın kamusal çıkar ve ortak yaşam düşüncesinden, insanî çoğulluktan, eyleyebilme kapasitesinden arındırılmasını ifade etmektedir. İnsanın salt "malzeme" düzeyine indirgendiği bu süreçte, Arendt için dünyayla ve olaylarla olan tanıklığımızın ana unsuru olan anlama etkinliği sapmaya uğrar, yerini endoktrinasyona, sabitlenmiş anlam kesitlerine bırakır. Nitekim politika, sektörel kaygılara bürünmüş bir endüstriye dönüştüğünde, hâliyle kamusal çıkar ve ortak yaşamı mümkün kılacak eğilimleri yitirdiğinde aslî pratiği, bu kaygıları karşılayacak imalat ve yapma kipleri olacaktır. Bu kiplerin hükmünde, malzeme kertesine indirgenmiş insanın anlama yetisi endoktrinasyonlar çokluğundan ibaret olacak, tanıklığı da bu kertede gerçekleşecektir. Dolayısıyla Arendt açısından insanî çoğulluğu ve anlama etkinliğinin bitimsizliğini şart koşan politikanın endüstri mantığına kapılması, insanın kitleselleşmesi ve yalıtılmışlığını beraberinde getirecektir. Çünkü her ikisinde de Arendt için, insani çoğulluğu, insanın biricikliğini, tanıklığını mümkün kılan mesafenin yitimi söz konusudur. Kitleselleşme ve yalıtılma uğraklarının yitimiyle birlikte insan, salt malzeme düzeyinde görüp duyan bir edilginliğe hapsolacaktır. Nitekim ancak bir malzeme, salt kendisine sunulan etki ya da etkisizlikle yetinir.

Bu noktada politika endüstrisi sadece, kendi siyasal sürekliliklerini güvence altına alan aktörlerden ibaret bir özel sektör değildir. Politika endüstrisi, Adornoesk ve Arendtyen bir müdahaleyle, mutlak kılınmış anlamların ve ayrımların, üstlenilmiş fikirlerin devirdaimi içinde kitleleri istihdam eden, onların taleplerini kamusal çıkar ve ortak yaşam nosyonlarının önemsizliğinde siyasi meta formuna çevirebilen ve bu doğrultuda, "malzeme" derecesine indirgediği insanlara ile metaları arasındaki etkileşimde, kendi sürekliliğini güvence altına alan ihtiyaçlar yaratıp bunları standartize eden bütüncül olma

iddiasında bir komplekstir. Bu kompleks kitlelere, onlara "ruh üfleyebilen" anlam paketleri şeklinde endoktrinasyon seçenekleri sunar, onları bu paketlerin ardışıklığı içinde istihdam eder.

## Sonuç

Politika, endüstri mantığınca istila edildiğinde kamusal çıkarlar ve ortak yaşam ile buna dair asgari medenilik yerini endoktrinasyonlar çokluğuna bırakır. Endoktrinasyonun en çarpıcı özelliği mutlak hakikat iddiasını barındırması ve muhataplarına bu iddia ile yaklaşmasıdır. Siyasal eylem ile aktörlerin ortaya koyduğu politik vizyon ile insanların aslî kaygıları arasındaki uyumsuzluk, endoktrinasyonun hakikat iddiasıyla, anlamın bizatihi kendisi olduğu iddiasıyla telafi edilir. Günümüzde kitleler de böylesi iddialar bağlamında üstlendikleri söylemler, tepkilerini ifade ettikleri imajlar vasıtasıyla endüstrinin istihdamına katkıda bulunabilir, hatta bulunur da. Nitekim endoktrinasyon, bir anlam ve haklılık paketleri şeklinde bazen bir "post", bazen bir X gönderisi olarak işlerliğini gösterebilir.

Örneğin hayat pahalılığından şikâyet eden ya da yaşam tarzı kaygısıyla oy verme davranışlarını belirleyen birinin, bu şikâyetinin hangi biçimde görülür ve duyulur olduğunu, bu davranışının ne şekilde değerlendirildiğini, kısacası politika endüstrisi tarafından hangi meta biçimine büründürüldüğü sorusu yaşamsaldır. Çünkü bu şikâyet, politika endüstrisinin kendine özgü işleyişinin bir uzantısı şeklinde biçim kazandığında belirli aktörlerin siyasi konumlarını muhafaza etmesine katkıda bulunabilir. Keza söz konusu aktörler de bu konumlarını güçlendirmek için "yaşam tarzı" örneğinde olduğu gibi belirli bir duyguyu gündeminde tutarak kitlelere bu şekilde yaklaşabilir. Bu örnek, farklı şekillere bürünebilse de siyasal alternatifsizliğin bir gerçeklik olarak sunulduğu bütün sistemlerde işlerlik kazabilir.

Politika endüstrisini kendi iddiasının aksine, bütüncül bir işleyiş olarak görmek yerine politikanın uğradığı sapma olarak da değerlendirebiliriz. Başka bir ifadeyle, endüstri olgusunu politikanın kapıldığı bir çıkışsızlık uğrağı olarak ele alabiliriz. Özellikle siyasal aktörler bağlamda alternatifsizlik hisseden kitlelerin mobilizasyonu ya da bu düzeydeki bireysel değerlendirmeler, politik alanın endüstriyel çıkarlar ekseninde şekillenmesine, niyetleri bu olmasa da, katkıda bulunabilir. Bunun yanında "her şeyin politik" olduğunu iddia eden klişe ya da sloganlarda görüldüğü gibi siyaset ve siyasal ayrımının silikleştiği uğraklarda da endüstrinin izlerini görebiliriz. Her şeyin doğası gereği siyasal olmasıyla siyaset pratiğinin konusu kılınması arasındaki ayrım böylesi sloganlarda anlamsızlaşır. Belki de tam olarak, kimsenin görmediğine ya da anlamadığına kanaat getirdiğimiz bir şeyi söyleme döktüğümüz an politik

endüstrinin bir uzantısına dönüşüyoruz. Nihayetinde politika endüstrisi, kendi sürekliliğini güvence altına almak, kendisini oluşturan rekabetleri muhafaza etmek için istihdam bağlamında her türlü ihtiyacı yaratabilir, talepleri duyulur kılabilir, yeter ki onun belirlediği biçim içerisinde görülür ve duyulur olsun. Çağımız, politik bağlamda içerikten ziyade biçim üzerine odaklanmamız gerektiğini endüstri uğrağı bağlamında ifşa ediyor görünüyor.

**Etik Bildirim:** sbfdergi@politics.ankara.edu.tr

**Benzerlik Denetimi:** Tamamlandı.

**Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar(lar) bir çıkar çatışması beyanında bulunmamıştır.

## Kaynakça

Adorno, T. W. (2006). *Toplum üzerine yazılar* (M. Y. Öner, Çev.). Belge. (Original work published 1963)

Adorno, T. W. (2011). *Kültür endüstrisi, kültür yönetimi* (N. Ülner, M. Tüzel, & E. Gen, Çev.). İletişim.

Adorno, T. W. (2016). *Negatif diyalektik* (Ş. Öztürk, Çev.). Metis.

Adorno, T. W. (2019). *Philosophical elements of a theory of society* (T. ten Brick & M. P. Nogueira, Eds.; W. Hoban, Trans.). Polity.

Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği* (N. Ülner & E. Öztarhan-Karaoğlan, Çev.). Kabalcı. (Original work published 1944)

Arendt, H. (1994). *İnsanlık durumu* (B. S. Şener, Çev.). İletişim.

Arendt, H. (2012). *Geçmişle gelecek arasında* (B. S. Şener, Çev.). İletişim.

Arendt, H. (2014). *Formasyon, sürgün, totalitarizm* (İ. Yıldız, Çev.). Dipnot.

Arendt, H. (2018a). *Sorumluluk ve yargı* (M. Serin, Çev.). Sel.

Arendt, H. (2018b). *Zihnin yaşamı* (İ. Ilgar, Çev.). İletişim.

Bauman, Z., & Donskis, L. (2022). *Akışkan kötülük* (A. E. Pilgir, Çev.). Ayrıntı.

Bernstein, J. M. (2011). Sunuş. İçinde T. W. Adorno, *Kültür endüstrisi, kültür yönetimi* (E. Gen, Çev., ss. xi-xv). İletişim.

Bernstein, R. J. (2018). *Why read Hannah Arendt now?* Polity.

Comstock, G., & Scharrer, E. (2005). *The psychology of media and politics*. Elsevier Academic Press.

Cook, D. (1996). *The culture industry revisited*. Rowman & Littlefield.

Deleuze, G. (2013). *Kritik ve klinik* (İ. Uysal, Çev.). Norgunk.

Deleuze, G., & Guattari, F. (2001). *Felsefe nedir?* (T. Ilgaz, Çev.). Yapı Kredi.

Hammer, E. (2006). *Adorno & the political*. Routledge.

Holloway, J. (2008). Why Adorno? In J. Holloway, F. Matamoros, & S. Tischler (Eds.), *Negativity and revolution: Adorno and political activism* (pp. 1-16). Pluto Press.

Jay, M. (2001). *Adorno* (Ü. Oskay, Çev.). Der.

Rensmann, L., & Gandesha, S. (2012). Understanding political modernity. In L. Rensmann & S. Gandesha (Eds.), *Arendt and Adorno* (pp. 1-24). Stanford University Press.

Rushdie, S. (2018). *Altın ev* (B. Kovulmaz, Çev.). Can.

Şenel, A. (2006). *Kemirgenlerden sömürgenlere insanlık tarihi*. İmge Kitabevi.

de Tocqueville, A. (2016). *Amerika'da demokrasi* (S. Sertdemir-Özdemir, Çev.). İletişim.

Wittgenstein, L. (2013). *Kesinlik üstüne + Kültür ve değer* (D. Şahiner, Çev.). Metis.

Yazıcıoğlu, S. (2009). Anlam yitimi olarak şiddet. S. Yazıcıoğlu (Haz.), *Doğumunun yüzüncü yılında Hannah Arendt* (pp. 101-112). Yapı Kredi.

Žižek, S. (2011). *Olumsuzla oyalanma* (H. Gür, Çev.). İmge Kitabevi